

JUHÁSZ JÁNOS

Báthory István fejedelmi esküszövegei és II. Szelim levelei a fejedelemhez s a rendekhez

Az uralkodói hatalom korlátai

*„Ám nincs az az anyagi erő,
felhalmozott gazdasági potenciál,
amely politikai intézmények birtokába
juthatna vagy a fennálló intézmények
megváltoztatására esélyes lenne
anélkül, hogy intencióit ne artikulálná
nyelvileg a társadalmi kommunikáció
nyilvános terében. Sőt: nincs az
a gazdasági potenciál, amelynek
felhalmozásában ne játszana döntő
szerepet a kommunikációs aktusok
sikere.”¹*

Ahhoz, hogy a fejedelem-jelölt elérje hatalomra jutását, mindenképp előtte kommunikálnia kell elképzeléseit. Az uralkodói pozíció megszerzéséhez elengedhetetlen a jó kommunikációs stratégia megválasztása. Tehát ahogy Bene Sándor is megfogalmazza, a 16–17. századi erdélyi politika kutatójának, az a feladata hogy újraértelmezze, és alaposabban szemügyre vegye a fejedelmi hatalom legitimitációjának kommunikációs stratégiáit, figyelembe véve a rendi monarchia által biztosított hatalmi jogkörökből fakadó lehetőségeket és eszközöket.

Dolgozatomban Báthory István példáján azt vizsgálom, hogy az erdélyi fejedelemnek milyen jogai és kötelességei voltak az országgyűlés előtt tett esküi alapján.

A fejedelmi hatalom kereteit az erdélyi országgyűlések törvényei és iratai alapján vizsgálom. Ennek több oka is van: 1. Magyarországon és Erdélyben csekély számban jöttek létre olyan eredeti munkák, amik az állam berendezkedését és az uralkodói hatalmat elméleti szempontból vizsgálják; 2. mivel a fejedelmet az országgyűlés választja, illetve a törvényhozásnak és politikai életnek az országgyűlés a legfőbb színtere, így ez az intézmény áll legközelebb magához a fejedelmi hatalomhoz, amely folyamatosan biztosítja annak legitimitását, a törvények elfogadásával, adók megszavazásával, a háború viselésével stb. kapcsolatban.

Paczolay Péter megállapítja, hogy a 16. század végi és a 17. század eleji Magyarországon „elméleti szintű [politikai] rendszerek nem jöttek létre, s eredetinek tekinthető politikai eszmék sem születtek”.² Ennek egyik okát abban látja, hogy míg „Nyugaton az abszolutizmus politikai rendszerében a domináns szerepet vivő állam paradox módon a vele szembenálló polgári társadalom (societas civilis) emancipálódásának lehetőségét teremtette meg, míg Magyarországon a centralizációnak sem az előremutató gazdasági funkciójú, majd a polgári

¹ BENE 2004, 14.

² PACZOLAY 1982, 678.

társadalom és a politikai állam elválásához vezető nyugati, sem a társadalmat az államnak egyoldalúan alárendelő, »felülről lefelé államosító« keleti modellje nem jött létre, hanem Európában is egyedülálló kompromisszum alakult ki az abszolutizmus és a rendiség között, egy, a centralizált monarchia kereteit erőltető, több nemzetet átfogó birodalmi politika, és az ezt megakadályozó a kiváltságaihoz ragaszkodó és az azokat érvényesítő rendi corpus politicum közti eldönthetetlen ellentét állandósításaként.³

Ez a feltételezés nem csak a királyi Magyarország politikai közösségére vetíthető rá, hanem Erdélyre is: a három államalkotó nemzet ragaszkodik rendi kiváltságaihoz, míg a mindenkori fejedelem arra törekszik, hogy hatalmának korlátait egyre szélesebbre tolja ki.

Munkámban az alábbi pontok mentén állapítom meg Báthory jog- és hatáskörét: A fejedelmi hatalmat az „alattvalók felett gyakorolt legmagasabb, abszolút és örökös uralom”, a szuverén hatalom elméletéhez képest vizsgálom. Azért választottam ezt a nézőpontot, mert a szuverén hatalom jogköre foglalja leginkább és legteljesebben magába a kora újkori államigazgatás jegyeit, ágait, feladatát és színterét, tehát az ehhez képest való eltérés pontosan határozza meg a fejedelem szerepét az állam igazgatásában, pozícióját és hatalmát az országban. Bodin szuverenitás-meghatározása azért lehet kiváló alap az erdélyi uralkodók hatalmi státusának pozícionálásához, mert ez a legátfogóbb és legszélesebb jogkört magába foglaló vezetői hatalom, amit egy uralkodó még legálisan bírhatott: „A szuverenitás egy közösségben az állampolgárok és alattvalók felett gyakorolt legmagasabb, abszolút és örökös uralom.”⁴ Az ezt meghaladó, katonai úton, tehát nem választásból vagy leszármazásból eredő uralkodói jogkörök, melyek átlépik a törvényességhatárait, már túlhaladnak a legitimitás határait, így egyenértékű lesz az uralkodó személye a türanosszal.

A szuverén uralkodó kilenc jogköre Bodin szerint: 1. törvényhozó hatalom, 2. hadüzenet és békekötés joga, 3. magasabb tisztviselők kinevezésének joga, 4. a legfőbb bíró, 5. a kegyelmezés joga, 6. a hódolat fogadása, 7. pénzverési jog, 8. súlyok és mértékegységek megállapításának joga, 9. adókivetés.⁵ A szerzőnek a politikára, uralkodói hatalomra, államra és államigazgatásra irányuló kérdései napjainkban is meghatározhatják a politikai gondolkodás kutatási irányvonalát, perspektíváját: Mi az állam? Hogyan működik az állam? Hogyan fejlődik és hogyan alakul az állam? Ugyanakkor ezeket kiegészíthetjük az alábbiakkal is: Ki az uralkodó? Miben áll az uralkodó hatalmi potenciája? Mik az uralkodó korlátai? Mi az uralkodó és a nemesség viszonya? Milyen térben és milyen közösségben artikulálódik az uralkodó politikai akarata, hatalma?

Erdély államalakulati formája „rendi monarchia volt, de – mint más egykorú államokban is – a fejedelem egyéniségétől függött a rendi korlátokhoz való alkalmazkodás mértéke s a fejedelem egyénisége erőteljesebben érvényesülhetett az állami élet irányításában, mint Magyarországon.”⁶ Eckhardt Ferenc markánsan körvonalazza a fejedelmi hatalom szuverenitását: „Erdélyben a rendi alkotmány látszata mellett mindig is a fejedelem akarata érvényesült.”⁷

Az erdélyi rendek szabad fejedelemválasztási jogából fakadóan jószerint minden nemesnek potenciális lehetősége volt arra, hogy az uralkodói trónba kerülhessen. A 16. század utolsó harmadában és a 17. század első felében több alkalommal lehetünk szemtanúi az egyének hatalmi aspirációi felszínre jutásának és megvalósítási kísérleteiknek.

³ PACZOLAY 1982, 678.

⁴ PACZOLAY 1997.

⁵ BODIN 1987.

⁶ LUKINICH 1940.

⁷ ECKHARDT 1940.

Mivel Erdélyben sikertelen volt a hosszabb távú dinasztia alapítás, ezért ez alapvetően formálta az ottani politika sajátosságait. Az 1526-os mohácsi vést követően egyre felerősödtek Erdély függetlenedési törekvései. Az 1570-es speyeri egyezmény kimondta, hogy Erdély Magyarország elidegeníthetetlen részét képezi, megerősíteni kívánva ezzel az ország egységét. Ez azonban ekkor már csak látszólagos volt. János Zsigmond lemondva a magyar korona iránti igényéről, elnyerte az Erdély fejedelme címet és lényegében a további fejedelemválasztások II. Szulejmán szultán engedélye alapján történetek, azaz az erdélyi nemesség belügyének és szabad döntésének számított, hogy kit választ urául.

Erdély a 16. század első harmadától látszólagos önállóságot élvezett: fejedelmét maga választotta, belügyeit a rendi országgyűlés határozatai és törvényei alapján igazgatta.

Viszont valójában Erdély sem politikailag, sem gazdaságilag nem volt elég erős ahhoz, hogy tényleges önállóságot élvezzen. Területileg a Habsburg befolyás alatt levő Királyi Magyarország és a Török Birodalom közé ékelődve tartania kellett mindkét fél bekebelezéstől. A három nemzetalkotó nép (magyar, székely, szász) nem mindig vallottak közös érdekeket a fejedelem kiválasztása szempontjából. „Ez a választás azonban sohasem volt igazán szabad, csaknem kivétel nélkül idegen seregek, török basák nyomása alatt ment végbe. Itt is, mint mindenütt, ahol rendek választották az uralkodót, a választást feltételektől tették függővé, amelyek a három nemzet szabadságainak és ezzel a rendi alkotmánynak a megerősítését tartalmazták.”⁸ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az erdélyi nemességnek mindig számolnia kellett a török és német közötti választás kérdésével. Ez a kérdés azonban egyre inkább a török elfogadása felé tolódott el: „Az 1551 óta lefolyt események során a bécsi kormány nyilvánvaló gyengeségéről és tehetetlenségéről tett tanúságot. Nem csoda ezért, ha Erdélyben most már közmeggyőződéssé lett a különálló erdélyi állam feltámasztásának a szüksége, mégpedig török fennhatóság alatt, hogy így legalább a statusquot biztosíthassák és meggátolhassák a hódítás további terjedését.”⁹

A rendek két részre voltak oszthatók: egyik felük a Habsburgok iránti hűség megkötését szorgalmazta, másik részük pedig ugyanezt, csak éppen a szultánnal. Ez a kérdés igen összetett volt, hiszen a döntés komoly vallási, gazdasági, területi és politikai következményeket vont maga után, tehát nem csak az elkötelezettség formális kinyilvánításának számított.

A nemesség azon része, aki a németekkel való szorosabb viszonyt támogatta, elfogadta egyrészt azt, hogy Erdély lényegében elveszíti belpolitikai, területi és katonai önállóságát másrészt, hogy ezt követően a vajda,¹⁰ mint a császár helytartója irányítja az országrészt, továbbá, hogy a protestáns vallások szabad gyakorlásának joga is csorbul, hiszen a Habsburgok erősen katolikus orientáltak voltak. A rendek másik csoportjának ezzel szemben a török biztosította Erdély teljes belső autonómiáját, gazdasági és politikai önállóságát, vallásszabadságát. A rendek által megválasztott fejedelem hatalmát rendszerint athnáméval legalizálta. Ugyanakkor ezért cserébe az ország vazallusi kötelezettségeket vállalt: az évenként adó megfizetését, illetve szükség esetén hadsereg kiállítását a szultán oldalán.

Eckhard Ferenc jól körvonalazott pontokban határozta meg az erdélyi nemesség fejedelemmel szemben támasztott elvárásait és a fejedelem jogkörét. A nemesség alapvető elvárásai között szerepelt a szabad fejedelem választásának joga, melyet az uralkodó azzal garantál, hogy nem jelöli ki utódját, megerősíti a bevett vallások szabad gyakorlásának jogát, az országgyűléseken biztosítja a véleménynyilvánítás szabadságát, biztosítja a rendeket arról, hogy törvényes idézés

⁸ ECKHARDT 1940.

⁹ LUKINICH 1940.

¹⁰ A vajda és a fejedelem egyaránt Erdély legfelsőbb urát jelölő fogalmak, azzal a lényeges eltéréssel, hogy a vajdát a mindenkor magyar király nevezi ki Erdély kormányzójának, míg a fejedelmet az erdélyi nemesek választják maguk fölé.

és bírói ítélet nélkül senkit el nem fogat és válogatás nélkül mindenkinek igazságot szolgáltat, megesketik a fejedelmet a portával való szövetség megtartására, kiküszöbölve ezzel a Habsburg fennhatóság erdélyi térnyerését.

Eckhardt a fejedelem jogait is rögzíti, azzal a megjegyzéssel, hogy a „fejedelem hatásköre a mindenkori fejedelem személyétől függött.” Így a fejedelem maga vezeti a külpolitikát, ő gondoskodik a honvédelemről, neki áll jogában hadat üzenni és háborúskodni, illetve békét kötni, jövedelmeiből zsoldos sereget tart fenn, melynek tisztjeit ő nevezi ki, s amely csupán neki engedelmeskedik, a fejedelem az igazságszolgáltatás feje, ő nevezi ki a fellebbviteli törvényszék, az erdélyi tábla bírái, beleavatkozik a törvénykezés menetébe. Ezek mellett a jogkörök mellett „[a] fejedelem túlsúlyát az alkotmányban a rendekkel szemben leginkább az biztosítja, hogy az ország jövedelmeinek: mind az országgyűlésen megszavazott adóknak, mind a regáljövödelmeknek [...] ő a kezelője. Senkinek sem tartozik elszámolással, hogy azokat minő célra fordította. Államvagyon és fejedelmi vagyon közt nincs különbség. Minél nagyobb volt a fejedelemnek nem egyszer önkényes eszközökkel is gyarapított magánvagyon, annál függetlenebb volt a rendektől politikája és kormányzása.”¹¹

Erdély Magyarországtól való elválása után a fejedelem hirdet országgyűlést, az ő kezében volt az iniciatíva jog, azaz a törvényjavaslatok előterjesztésének joga. A fentiek mellett a fejedelem hatalmát tovább erősítette az a tény, hogy az országgyűléseken a regalisták biztosították a szavazatok fölényét a fejedelem számára. A regalistákat a fejedelem hívta meg személy szerint külön levéllel (*litterae regalis*) az országgyűlésbe a rendek mellé, biztosítva ezzel saját fölényét. Mellettük a (fejedelem által kinevezett) udvari méltóságok és az ítélőtábla elöljárói is az uralkodó véleményét osztották.¹² Jól látszik tehát, hogy a fejedelmi akaratot támogató regalisták, udvari és ítélőtáblai elöljárók biztos többségben voltak a rendekkel szemben.

Úgy tűnik tehát, a rendek kezében egyedül a szabad fejedelemválasztás joga volt az, ami saját döntésük alapján határozta meg saját sorsukat. Ezt csak úgy érhették el, hogy olyan fejedelmet választanak maguk fölé, aki tiszteletben tartja a rendi jogokat és hajlandó a rendekkel való közös kormányzásra. Ezt azonban a fejedelem megválasztásakor lehetetlen volt előre megjósolni.

Békes Gáspár és Báthory István harca az erdélyi trónért

Békes és Báthory küzdelme¹³ jól tükrözi az erdélyi politika felszínén lebegő kérdést: német vagy török? Ahogy már fentebb is említettem, Erdély helyzete nem volt könnyű: általános volt a német- és törökbarát nemesi pártok közötti küzdelem, amely a fejedelem létét is fenyegette. Jól tükrözi ezt Békes Gáspár és Báthory István fejedelmi trónért való küzdelme is.

Miksa császár tisztán látta, hogy a speyeri pontokat Báthory István nem lesz hajlandó betartani. Az ezeket ratifikáló János Zsigmond 1571. február 13-án meghalt, és az egykori fejedelem diplomatája, Békes Gáspár, aki a császárral egyezkedett a pontokról, Báthory mellett szintén fejedelmi hatalomra tört.

Békes egyértelműen a német császár támogatását élvezte hatalmi aspirációjának kibontakoztatásában:¹⁴ Miksa kérte az erdélyi nemeseket, hogy a válasszanak maguknak vajdát, emellett megbízta őket, hogy támogassák Békest a trón elfoglalásában. Ezzel szemben Báthory István a török segítségével akart hatalomra jutni, és ebben a szultán, illetve az erdélyi urak egy

¹¹ ECKHARDT, im.

¹² ECKHARDT, im.

¹³ Báthory és Békes küzdelméről bővebben: SZILÁGYI Sándor, Békes Gáspár versengése Báthori Istvánnal, hn., 1860.

¹⁴ EOE II, 391–392

részének támogatását is élvezte. A szultán, fermánjával Báthoryt jelölte ki János Zsigmond utódjául, ez azonban nem tetszett azoknak nemeseeknek, akik sértve érezték magukat jogaikban és ragaszkodtak szabad fejedelemválasztó privilégiumukhoz, ezért a rendek úgy döntöttek, hogy nem hallgatják meg a szultán követét mindaddig, amíg maguk nem választanak fejedelmet. Ez a ragaszkodás ellenkezett Miksa elképzelésével, azonban a testamentumos urak (Hagymási Kristóf, Békes Gáspár, Csáky Mihály, Nisovszki Szaniszló) figyelmeztették a császárt, hogy ne avatkozzon bele a szabad fejedelemválasztásba.¹⁵ Így, az 1571-es gyulafehérvári országgyűlés fejedelemmé választotta Báthoryt, aki követet küldött Isztambulba, hogy a nemesség döntését a szultán athnáméval erősítse meg Báthory részére, ezzel legitimálva fejedelmi hatalmát. A szultán cserébe teljes alávetettséget várt el Báthorytól, továbbá megtiltotta a németekkel való szövetkezést.

A fejedelemválasztást követően Békes nem nyugodott bele kudarcába. A rendek köréből pártot toborzott magának és folyamatosan arra törekedett, hogy megdöntse Báthory hatalmát. Ebben azonban már nem élvezte Miksa támogatását, hiszen Báthory titokban hűségesküt tett neki.¹⁶

Báthory István fejedelmi hatalmának korlátai

Ahhoz, hogy mélyebben beleláthassunk az erdélyi fejedelem hatalmának forrásába és annak jogköreibe, érdemes közelebbről is szemügyre venni, az erélyi országgyűlési iratok, dokumentumok szövegeit.

János Zsigmond 1571-ben bekövetkezett halálával megüresedett az erdélyi fejedelemség trónja. Az első fejedelem halálát követően a rendek két pártra oszlottak: egyik részük a németekhez húzó, Habsburg párti, Miksa császárt támogató Békes Gáspár köré gyűlt, míg másik részük, az eleinte szintén németekkel való egyezsége kész, de a későbbiekben törökpárti, és a szultán támogatását is élvező Báthory István mellé állt.

János Zsigmond kevéssel halála előtt ratifikálta és az országgyűlés is elfogadta a Miksával kötött speyeri szerződést, melyben lemondott a magyar korona iránti igényéről, Miksát Magyarország jogos uralkodójának ismerte el, hűséget fogadva a német-római császárnak. Ígéretet tett emellett arra is, hogy ha fiúörökös nélkül halna meg, Erdély a Habsburgok uralma alá kerül. A fejedelem halálával azonban az erdélyi nemesség ezt figyelmen kívül hagyva, új vezetőt választott magának.

Amhat csausz már 1571 májusának legelején Erdélybe érkezett II. Szelim szultán fermánjával, melyben Báthory Istvánt teszi meg az ország legfőbb urává: „Ty kik erdely wrak wattok az tÿ keonÿeorgesteoket en megtekinteottem es az attiatokfiat Bathory Istwant Erdely Vaÿdawa teottem”.¹⁷ A csausz érkezésekor a rendek tisztában voltak a szultán óhajával és a levél tartalmával, így nem engedték, hogy a követ a nemesség elé terjessze az iratot. Ennek oka az volt, hogy el akarták kerülni, hogy a szultán nevezze ki Erdély uralkodóját, mert attól tartottak, hogy a nemesség a jövőben elveszíti szabad fejedelem választási jogát. Erről Gyulaffy László is beszámolt Reuber János kassai főkapitánynak: „Ez wolt oka, hogÿ megh nem akartak halgatnyÿ, Mijerthogÿ megh ertetek volna az wrak hogÿ az keowetsegh ez volna, hogÿ az Hatalmas Chazar

¹⁵ EOE II, 392.; Gyulafi László levele Reubnernek, amelyben beszámol a gyulafehérvári fejedelemválasztásról (1571. május 26.) = EOE II, 452.: „az Hatalmas Chazartol Jeott vala ez Napokba ide egÿ Chawz az wrakhoz keowetseghbe [...] de az wrak [...] nem akartak megh halgatnyÿ [...] az Vrak nem akartak hogÿ az Teoreok Chazar tegÿen velÿk nekÿk vaÿdat”

¹⁶ EOE II, 400. (Titkos hűségeskü Miksához.)

¹⁷ A szultán levele a rendekhez = EOE II., 462.

azt hatta volna hogy Bathorÿ Istwan legÿen vajda, az Vrak ezt nem akarok hogy az Teoreok Chazar tegÿen velÿk nekÿk vaydat, mert ezteol felnek hogy mazorÿs Teoreok Chazar tenni nekÿk vaydat ha most lene hogy az hatalmas Chazar tenne vaydat.”¹⁸

Békes Gáspár törekvéseinek kudarca és a szultán követének megérkezése nagyban felgyorsította a fejedelmválasztást. 1571. május 25-én a rendek, a gyulafehérvári országgyűlésen fejedelmüké választották Báthory Istvánt. Mint ahogy Gyulaffy leveléből is kitűnik, nem a fejedelem személye volt a kétséges, hanem az, hogy a nemesség saját jogán, szabad választás útján tesz fejedelmet vagy török, német nyomásra kerül úr Erdély trónjára.

A fejedelmválasztást követően a testamentumos urak jelentést küldtek Miksa császárnak annak lefolyásáról.¹⁹ A levél négy csatolmányt tartalmaz, melyek az alábbiak: 1. Báthory István hűségsküje Miksához, 2. Báthory esküje a rendekhez,²⁰ 3. II. Szelim fermánja Báthoryhoz,²¹ 4. II. Szelim levele a rendekhez.²² Dolgozatomban ezeket a mellékleteket veszem szemügyre a fejedelmi hatalom jog- és hatásköreinek megállapításához.

Báthory István hűségsküje Miksához

Báthory a hűségskü legelején Miksát Magyarország jogos és legitim uralkodójának ismeri el: „domino meo semper clementissimo, eiusdemque heredibus et successoribus, legitimis scilicet Hungariae regibus”.²³ Különösen fontos gesztus ez, amikor a fejedelmi hatalom kereteit akarjuk meghatározni, mivel Erdély különválásáig a vajdát a mindenkori magyar király nevezte ki Erdély élére, mint az ország keleti védőbástyájának felügyelőjét, e kinevezés egyúttal azt is jelentette, hogy a vajda a királynak alárendelt előljáró, uralkodói jogkör nélkül. Azzal, hogy Miksát Báthory, mint jogos magyar uralkodót ismeri el, hallgatólagosan azt is sugallja, hogy saját magára, Miksa alárendeltjeként tekint. A császár királyi hatalmának ilyenén legalizálása azonban egy további fontos tény is magában hordoz: Báthory ezzel elismeri a speyeri pontok azon részét, melyek kimondják, János Zsigmond lemondását a magyar trón iránti igényéről, választott magyar királyi címéről, s hogy helyette a fenséges fejedelem címet nyeri el (a vajda helyett).²⁴

A speyeri egyezmény újabb feltételének megerősítése történik akkor, amikor Báthory meghatározza „ellenségeit és barátait” fejedelmi hivatalában. Kimondja, hogy Miksa ellenségei az ő ellenségei is, barátai, az ő barátai is: „atque in hoc vaiuodatus mei officio, hostibus sue Maiestatis hostis, amicis amicus ero”.²⁵ Ezzel a fejedelem (látszólagosan) elismeri a török barátsággal szembeni elutasító álláspontját, és vállalja az esetleges háború viselését.

¹⁸ Gyulaffy László a gyulafehérvári országgyűlésből a fejedelem választásról értesíti Reubert, 1571. május 26. = EOE II., 452.

¹⁹ A testamentumos urak jelentése Maximiliánhoz a gyulafehérvári fejedelmválasztó országgyűlésről, 1571. május 28. = EOE II, 454–463.

²⁰ EOE II, 458–459. (Forma iuramenti per magnificum Stephanum Bathorÿ vayuodam dominis regnicolis praestitij.)

²¹ EOE II, 459–461. (Exemplum literarum potentissimi Imperatoris Turcarum ad Spectabilem magnificum Bathory Vaywodam Transsylvaniae die 25. May 1571. per Amhatt Chyawz datarum.)

²² EOE II, 461–463. (Exemplum literarum potentissimi imperatoris Thurcarum ad dominos regnicolas Transsylvani[a]e per Amhatt Chyawz datarum die 25. May 1571.)

²³ EOE II, 458.

²⁴ EOE II, 279.

²⁵ EOE II, 458.

Báthory esküt tesz az erdélyi rendek jogainak és szabadságának megerősítésére, az ország vallásszabadságának megtartására és Erdély ellenségektől való jog szerinti megóvására: „Transsilvaniae in suis iuribus, et libertatibus tenebo, et tam contra internos, quam externos hostes, pro iuribus defendam. Omnibus coram me causantibus, rectum et nerum iudicium et iusticiam administrabo”²⁶ Az új fejedelem ezzel nem tesz mást, mint kimondja, amit a császár és a nemesség hallani akart, tehát a jogbiztonság és jogfolytonosság megóvását, az ország területi és politikai integritásának katonai biztosítását. Miksa és a rendek érdeke azt diktálja, hogy a János Zsigmond uralma alatt is fennálló helyzet a jövőben változatlan maradjon: a nemesi privilégiumok és szabadság, Erdély politikai egysége (Miksa esetében Habsburg pártiság), az ország területeinek maradék nélkül való magtartása és a négy bevett vallás szabad gyakorlásának biztosítása. Ebben az ígéretében gyakorlatilag minden János Zsigmond által hozott ítéletet, törvényt, adományozást, kinevezést elismer. Megerősíti ezzel az előző fejedelem ratifikációját a speyeri pontok esetében, a rendek jogállását, ezáltal beleszólási jogukat az ország kormányzásába és Erdély fennálló alkotmányát, csorbítva ezzel saját hatalmát, szűkítve annak kereteit.

Báthorynak ebből a hitleveléből jól látszik, hogy beleegyeznek hatalmának korlátok közé szorításába, elismeri, hogy a fejedelmi szék elfoglalását a rendek tették számára lehetővé, Miksa beleegyezésével. Báthory István tehát választott uralkodó, az ország választott fejedelme, s mint ilyen bizonyos mértékben a nemesség és a német-római császár alárendeltje, megbízottja (hasonlóan a korábbi vajdai hivatalhoz), aki könnyedén el is távolítható, le is szavazható. A németekkel való katonai és politikai béke fenntartása érdekében ígéretet tesz a mellettük való hadviselésre és nem bolygatja az addig megszokott törvényes rendet és jogi állapotot.

Báthory, Miksának tett hűségesküje egyértelműen a németekkel való katonai béke fenntartását célozta meg, még annak árán is, hogy a gyakorlatilag különálló és önálló Erdélyt és fejedelemségét (látszólag) a Habsburgok alá rendeli. Ezek nélkül az ígéretek nélkül Báthory nem tarthatta volna meg hosszútávon hatalmát a Habsburgokkal vagy akár a rendekkel szemben.

Báthory esküje a rendekhez

A második melléklet tartalmazza az új fejedelem esküjét az erdélyi rendek felé. Az eskü rendeltetése, hogy alapjaiban határozza meg az új uralkodó és a nemesség egymáshoz való viszonyát.

János Zsigmond nem sokkal halála előtt végrendekezett, melyben bár utódját nem jelölte meg, hanem politikai irányvonalat szabott a fejedelemség részére, illetve kötelezte utódját, hogy adományozásait, kinevezéseit, az erdélyi alkotmányt tartsa meg, azokon ne változtasson. E végrendelet betartatására négy nemeset jelölt ki (testamentumos urak): Hagymássy Kristófit, Csáky Mihályt, Békes Gáspárt és Nisovszki Szaniszlót. Báthory megígéri János Zsigmond végrendeletének maradék nélküli betartását: „Vram Masodik Janos Magyarj Valzettet kýral zabad iozagarol es marhaiarol fejedelmi meltosaga es zabadsaga zerent teott testamentomat, mynden rezebe exequalnj hagyom es minden citkelebe helyen hagyom, es az Executorokat semmibe meg nem haboritom es ew Felsegenek az en meg holt fejedelmeknek minden donatioit, Inscriptioit, Saluo iure alieno helyen hagyom es megtartom”.²⁷

A nemesség irányába tett ígéretét, miszerint megtartja János Zsigmond adományozásait, újabb biztosíték egészíti ki. Teljes amnesztiát ad mindenkinek, aki elvben vagy a gyakorlatban támogatta az elhunyt fejedelmet, szolgált és engedelmeskedett János Zsigmond fejedelmi

²⁶ EOE II, 458.

²⁷ EOE II, 459. Salvo iure alieno: azaz mások jogainak megsértése nélkül. A magyar jogban a privilégiumot adományozó oklevél elengedhetetlen záradéka, jogi formula.

akarátának: „Es senkit sem zemeljebe sem jozagaba ew felsegehoez valo zolgalattiaert meg nem bantom [...] Sewt walamj zolgalattiaba teortent dolog, az le teteteott dolog lezen.”²⁸

További fontos mozzanata az eskünek (amely a Miksának tett hűségesküben is megjelent már) Erdély és a Részek törvényeinek megerősítése, a nemesi és vallásszabadság megerősítése: „ez orzagot es Magijarorzagbelj Varmegyeket kyket az my meg holt kegylmes Vrunck birt, teorvenyeokbe Zabadsagokba es religioiokba meg nem haboritom”²⁹

A nemesség számára elengedhetetlen, hogy az új fejedelem elismerje a korábban meghozott törvényeken alapuló szabadságjogait, alkotmányukat. Az új uralkodó pedig, ha nem akart nyíltan konfrontálódni megválasztása napján a rendekkel, meg is kellett ígérnie a fennálló alkotmányos és jogi állapot betartását, változatlanágát. Báthorynak lényegében ezen a téren nem volt más választási lehetősége, hiszen a rendek akaratából lett erdélyi fejedelem. Természetesen tovább árnyalja ezt a látszólag egyszerű képet az, hogy a rendek pedig részben a szultán nyomására választották urukká Báthoryt. A fontos az, hogy ha az uralkodó békében akarja megkezdeni uralkodását, szüksége a rendek jogainak és állásának megerősítése.

Báthory esküjének utolsó pontjában rejtőzik hatalmának egyik újabb aspektusa: az uralkodó mint törvényhozás és az bíraskodás legfőbb hatalma. A fejedelem ígéretet tesz az igazságos és pártatlan igazságszolgáltatásra: „mijndenek zemeli valogatas nelewl, igaz teorwent zolgaltatok.”³⁰ Ebben a pontban Báthory nem csak azt ígéri, hogy igazságos bíró lesz, hanem egyszersmind magának tartja fent ezt a hatalmi jogkört, egyet azok közül, amelyet Jean Bodin a szuverén uralkodó hatáskörébe sorol.³¹

Báthorynak a rendek előtt tett esküjéből egy igen óvatos politikai attitűd bontakozik ki. Úgy, mint Miksa esetében, itt is a (belső) béke fenntartását célozza meg, s ezáltal olyan uralkodónak tünteti fel magát, aki elismeri az eddig fennálló jogi, alkotmányos és politikai rendet, s ezt a jövőre nézve is maradandónak mutatja. Az új fejedelem minden kényes ponton a rendeknek kedvező álláspontot foglal el.

Szelim fermánja Báthoryhoz

A harmadik melléklet II. Szelim szultán fermánját tartalmazza, melyben Báthory Istvánt jelölte ki Erdély fejedelmévé. Mint már korábban említettem, ez az az irat, amelyet Ahmed császár hozott Erdélybe, s amelyet a rendek nem engedtek nyilvánosságra hozni a fejedelem országgyűlésen való megválasztása előtt. A levelet tanulmányozva érdekes politikai háttér rajzolódik ki Erdély és a török birodalom, illetve a fejedelem és a szultán pozícióiról.

Miután a szultán konstatalta Báthory iránta való hűségét: „az Erdely vrak irtanak ennekem feleoled, hogy minden hysegel wagy hozzam”,³² biztosítja Báthoryt Erdély védelméről, területi egységének és a rendek politikai státusának megtartásáról: „akarom myndenben oltalmazny minden ellenseg ellen. Minden rendbeli wrakat, Tyztartokat, varakat, warasokat, Castelyokat, Palankokat, falwakat, Tarthomanyokat porkolabokat, keosseget azon alapattban, azon rendben akarom megtartany, mint ez ideig woltak”³³

²⁸ EOE II, 459.

²⁹ EOE II, 459.

³⁰ EOE II, 459.

³¹ PACZOLAY 1997.; BODIN 1987.

³² EOE II, 459.

³³ EOE II, 460.

Ez azonban nem csak ígéret a katonai, politikai támogatásra, hanem szigorú elvárás is, mivel a szultán azt az óhaját fejt ki, miszerint az új fejedelem ne változtasson a fennálló területi és politikai renden, Erdély népeinek, elöljáróinak, nemeseinek jogállásán.

Sokat árulkodik Erdély politikai, katonai és területi státusáról az, ahogy II. Szelim Báthoryt fejedelemmé teszi: „Annakokaert en az te en hozzam walo hyseged zerent az Erdelyorzagot az en hatalmambol neked megattam”.³⁴ Ebben a félmondatban szó sincs Erdély függetlenségéről, a rendek szabad fejedelmválasztó jogáról, a magyar koronához fűződő szálakról, de még a kinevezés jogi alapjáról sem. A szultán, mint Erdély legfőbb birtokosa, szabad akaratából, saját döntése végett adja az ország kormányzását Báthory kezébe, annak hűségéért. Ez az álláspont megint csak nagyban hasonlít a vajda, mint Erdély megválasztott kormányzója szerepéhez, amely tisztség alá van rendelve egy magasabb hatalom akaratának.

A szultán és a fejedelem viszonyának szemszögéből az erdélyi trón teljesen alá van vetve a birodalomnak, az ország a vazallus állam szerepében van. A fejedelem nem más, mint a szultáni akarat végrehajtója. Ha rendelkezik is uralkodói jogkörrel, azt sem a saját személyének, sem az országgyűlés felhatalmazásának köszönheti, hanem csak és kizárólag a török szultánnak, II. Szelimnek.

E „kinevezést” követően Szelim nem tesz mást, mint Erdélyre vonatkozó akaratát mondja tollba, melynek betartását és végrehajtását feltétel nélkül várja el Báthorytól: „hozzam wale hywseged zerent hogy az wrakal egy Ertelemben legy es chyendessegben egiet erch welek.”³⁵ Elvárja az új fejedelemtől Erdély területeinek megtartását, az ingatlanvagyon (vár, kastély, város) megtartását: „Valamj oda walo byrodalom wagy waras wagy war [...] wgy bird mynt ez ideig byrttak”.³⁶

A levélben nem csak a fejedelem számára támaszt követelményeket a szultán. A rendeknek is előírja a pártokra való szakadás tilalmát (mindenki legyen törökpárti) és a fejedelemmel együtt a nemességet is utasítja Erdély katonai védelmére: „Parancholom is ezt az magiarÿ vraknak hogÿ [...] az ellenseg kezeben semmit ne bochiasson, hanem otalmazzak meg. Te nekedis parancholom [...] hogÿ [...] az orzagot meg otalmazd”.³⁷ Azonban a fejedelmet és a rendeket is biztosítja katonai támogatásáról: „Az Bwday es Themeswarÿ Beglerbegeknek [...] meg hattam hogÿ walamÿ az Erdely Byrodalmahoz walo kit ez ideig birtanak semmiheoz ne nyullianak [...] kezen legienek, vigiazzanak oda Erdely fele fegywerben legienek”.³⁸

A fejedelmi (uralkodói hatalmat) tovább csorbító rendelkezése a szultánnak az, hogy a hadiállapot megállapítását „gywlesben wegezek el”, ami nem tesz mást, mint hogy az országgyűlés, azaz a rendek beleegyezésével történik a hadviselés. Bodin elméletének megfelelően az uralkodó mindenkori joga a háború és béke szuverén megállapítása, kihirdetése. Ez most a szultán utasítása révén kiesik a fejedelm hatalmi jogköréből.

II. Szelimnek Báthory Istvánhoz írt leveléből jól körvonalazódik az Erdélyi fejedelem(ség) vazallusi pozíciója. A legfőbb hatalmat a mindenkori szultán gyakorolja, és mint alávetett területet kezeli a fejedelemséget. Az erdélyi uralkodó hatalma erősen korlátozott, valójában nem tesz mást, mint hogy végrehajtja a szultán akaratát és csak azt követően nyer némi politikai, hatalmi teret saját ambíciói, akarta megvalósítására. A szultán és a fejedelem közötti viszony hasonlít a korábbi magyar király és az ő általa kinevezett erdélyi vajda viszonyához. A vajda

³⁴ EOE II, 460.

³⁵ EOE II, 460.

³⁶ EOE II, 460.

³⁷ EOE II, 460.

³⁸ EOE II, 460.

feladata a belső államigazgatási ügyek koordinálása, de uralkodói státusa nincs, hiszen a magyar király akarátának képviselője és alárendeltje Erdélyben.

Szelim levele a rendekhez

A Miksának megküldött levél negyedik és utolsó dokumentuma a török szultán levele az erdélyi rendekhez. Ebben a szultán tudatja a nemesekkel, hogy ő nevezte ki Báthoryt fejedelemmé, és hogy utasításokkal látta el kormányzását illetően: „Bathory Istwant Erdely Vajdava teottem, kyreol neki paranchiolatomat kwldeotem az en chyawzom Amhat Chyawz által.”³⁹

Ahogy az előző levélben Báthoryt a rendekkel való egyetértésre kötelezi, a nemességtől is megköveteli a fejedelemmel való összetartást, illetve a neki való engedelmességet: „Bathorj Istwant az vajdat halgassatok es wajdawa twgiatok, vele egiet erchetek [...] Walamit az wajda wegez ellent ne tarchiatok benne. [...] Az orzagnak megmaradasaert az waydawal ne ellenkeogietek.”⁴⁰

A rendek előtt is tisztázza, hogy ha kell, katonai úton is támogatja Erdélyt. Ez azért volt igen jelentős a nemesség és a fejedelem számára, mert a török iránti nyílt hűség mindig a Habsburg támadások kockázatával járt. A szultán nyíltan kimondja, hogy támogatásának ára Erdély lojalitása és hűsége a birodalomhoz: „ha Ty en hozzam hywek leztek es az waydatt es wtana walo wrakat halgattyatok es minden segitseggel mellettek leztek [...] segitseggel es oltalommal akarok hozzatok lennem”.⁴¹

A szultán, úgy, mint Báthoryhoz szóló levelében is, saját földjének tekinti Erdélyt, melynek leendő urát ezen alapon jogában áll kinevezni: „Azert myert hogy az Erdelyorzag regteol fogva en oltalmam alatt wolt es ollian orzagom mynt egieb feoldeim”.⁴²

Összefoglalás

Rendelkezik-e potens hatalommal Báthory? Ha szigorúan a Miksának küldött jelentés szövegeire támaszkodunk ennek a kérdésnek a megállapításában, azt mondhatjuk, hogy nem. Két birodalom szorításában, a császár és a szultán nyomása alatt, a rendek által választott fejedelemként Báthory igen távol állt attól, hogy valós fejedelmi jogkört gyakoroljon. Azonban azt is le kell szögezni, hogy önmagukban az esküszövegek révén nem tehetünk végső megállapításokat a fejedelmi hatalomról, ehhez további történeti és irodalmi kutatások szükségesek, azonban az elemzett szövegek jó kiinduló alapot jelentenek az uralkodói hatalom alakulásának további elemzéséhez. A fejedelemválasztás idején tett ígéretek olyan politikai választási-manipuláció kommunikációs stratégiái, melyeknek az országgyűlésben való uralkodói fellépés, uralkodói akarat nem mindig felel meg.

A Báthory által tett esküszövegek alapján egy olyan politikai taktikát gyakorló uralkodó képe bontakozik ki előttünk, aki látszólagos engedelmességet ígér Miksa, Szelim és a rendek felé a belső béke fenntartása érdekében. Ennek célja, hogy hatalmának legalizálását követően, a későbbiekben saját döntéseket hozva szélesebbre tolja a szultán, a császár és a rendek által korlátozott jogköreit.

Ez a magatartás jellemzi Báthory politikai retorikáját, kommunikációs stratégiáját: csupán vállalási révén, szóban azt ígérve, hogy nem változtatva Erdély bel- és külpolitikai trendjein,

³⁹ EOE II, 462.

⁴⁰ EOE II, 462, 463.

⁴¹ EOE II, 462.

⁴² EOE II, 462.

meghajolva a nemesség és a két uralkodó politikai akarata előtt, olyan uralkodó vízióját kelti, aki fontosabbnak tartja az engedelmesség révén fenntartott erdélyi békét, mint saját politikai ambícióit.

Bibliográfia

- BENE Sándor 2004. Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diskurzustípusok a kora újkori Magyarországon: JANKOVITS József – NYERGES Judit (szerk): Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, I. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest.
- PACZOLAY Péter 1982. Rimay János és korának politikaelmélete: ItK, 86.
- PACZOLAY Péter 1997. A legfőbb hatalom elmélete. Újkori államelméletek: Rubicon, 1997/8 = http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/ujkori_allamelmeletek_a_legfobb_hatalom_eredete/ (2014. 05. 15.)
- BODIN, Jean 1987. Az államról. Ford. MÁTÉ Györgyi, Csűrös Klára. Gondolat, Budapest.
- LUKINICH Imre 1940. Erdély önálló állami élete = Erdély, Bp., Magyar Történelmi Társulat, Budapest = <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/13.html> (2014. 05. 15.)
- ECKHARDT Ferenc 1940. Erdély alkotmánya = Erdély, Magyar Történelmi Társulat, Budapest = <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/14.html> (2014. 05. 15.)
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek: 1556 sept.–1576, II, szerk. SZILÁGYI Sándor, MTA, Budapest 1876 (Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae). (A továbbiakban: EOE II.)